

БРАНКО ПОПОВИЋ

У ПРОЦЕПУ ИЗМЕЂУ ПРОШЛОСТИ И БУДУЋНОСТИ

(О роману Душана Ђуровића: *Мирис оскоруша*,
„Веселин Маслеша”, Сарајево, 1972)

По једној тек минулој концепцији друштва, пожељно кретање ка будућности могуће је тек деформацијом прошлости, разривањем и укидањем бивших темељних одредница друштвеног устројства и идеолошких основа схватања света. Поједностављено препознавање вредног сводило се на порицање старог и обожавање новог.

Пошто је религијско *рајско уживање* одложено „за далека нека покољења”, обесправљени сиротани лако су прихватили атеистичке идеје да се само суровом револуцијом могу срушити повлашћени узурпатори, силни и богати, те тако – пречицом – створи бескласно *рајско друштво*, друштво једнакости, правичности и слободе. Главни јунак Ђуровићевог романа „Мирис оскоруша”, бивши сиротан Станиша Грујић, прихватио је без остатка идеје о револуционарном преображају друштва. Вођен том ослободилачком идејом, израђаван је преживео Сутјеску и нашао се, по ратним заслугама, у градским, функционерским пословима, далеко од своје сеоске породице и свог Липова, у којем је животарио од виноградарства и кријумчарења дуваном.

Лакше му је било гинути за чистоту идеје о праведном друштву неголи „уживати” у нечистим остварењима те идеје. Али догодило се да и идејни чистунац, Станиша Грујић, склизне у себичлуке „буржоаских”, градских привилегија. Јер, према Станишином упрошћеном схватању социјалистичког напредовања – све је луксуз што није *мост* ка општем добру. За грађење мостова ка „социјалистичком рају” ваљало се не само жртвовати него и учити. Станиша је, истина, прошао неке импровизоване образовне курсеве, али је остао и неук и сумњичав према ученијим. Једнако су му страни били учени индивидуалисти колико и спретни корисници колективистичких („партијских”) привилегија. С друге стране, он је морао остати „на партијској лини-

ји”, ради испуњења додељених му обавеза, а то је водило удаљавању од сеоских „заосталости”, па и од своје сеоске породице, супруге Марице и троје деце.

Станишу Грујића затичемо у неком лечилишном одмаралишту (Бакији). Комесар Грујић је преболео седам ратних рана, али никако да преболи мирнодопска идејна и морална повређивања. И Станиша и друштво у којем живи изданци су револуције. Требало је да су и јединка и заједница јединки посређене и потресима хуманизоване револуције. Тако је писало у директивама ратне идејне „библије”. Кад одвоји поглед од стварности која га озлеђује, Станиша је и даље непоколебљиви верник социјалистичког усређења друштва. У њему су ненарушни идеали; – ван њега идејно изопачена свакодневица. Та несагласна двојност – двоји и Станишу самога. Постаје идејно и *психички подвојена личност*. Ма колико бежао од изобличене слике окружења, „располућени” челник романа открива нам вишеструке идејне и моралне пукотине као неочекивана противречја послератног друштва.

Сем у младалачки непомућеним идејним заносима, Станиша само у *природи* налази лепоту, чистоту, изворну хармонију облика и смисла. Људи се сагињу – борови остају усправљени! Ратне олује ниште или изопачују људе! Ледене олује не повређују *зеленило* борова!

Има ли идеалитетâ ван идеолошких „буквара”? Има – учинило му се – у лепотама неначете природе! Налик витешким згодама народне песме, Станишина самоћа открива у лепотама природе два жива, романтична, створа: лепоту девојку (Загу) и гиздавог ждрепца (Лабуда). Као да је с неког небеског идеалитета слетео, тај Лабуд постаје и Загин миљеник; па бива посредник почетном дружењу, каснијој љубави и браку Станише и Заге. Тако бивши комесар постаје заробљеник раскалшне, разблудне буржујске лепотице. Станиши блиским, идеолошким речником казано, био је то тријумф контрареволуције! „Шта ти је живот?” – питао се Станишин душевни двојник: „борили смо се против буржуја, а овамо се њиховим цветом закитисмо” (МО, 188).* Психички начет, идеолошки пољуљан, градском животу неприлагођен, Станиша је Загиним брачним загрљајем коначно духовно и морално поражен. Распадају се сви његови пређашњи духовни, идеолошки и морални ослонци. Породица се распада. Супруга Марица, сазнавши да је напуштена, извршава самоубиство. Најстарији син, студент Ранко – којег је податљива Зага хтела увући у своју постељу – разбољева се и кида везе са оцем. Сам Станиша, распећен сазнањем да га Зага вара, да му на послу припремају саслушање и отказ, бежи ка свом Липову и бежи из здраве памети некуд – ван себе! Ван живота!

* При цитирању роман *Мирис оскоруша* означаћемо почетним словима његова наслова (МО), а бројем иза те скраћенице, страницу романа.

Романсијер Ђуровић у два слоја романа критички слика послератно социјалистичко друштво. Један критички глас Станиша ослушкује у себи; производ је ђаволске душе његовог личног двојника. Тај глас је тих, амортизован свесним надзором идеолошки постојаног, партијски провереног Станишиног бића. Лични Станишин демон открива крупне несагласности између сањаног и произведеног друштвеног поретка. Станиша је морални и идеолошки чистунац. Један (сваком владајућем систему) прилагодљиви тип (Циле), приговара Станиши: „Не ваља ти, Станиша, што хоћеш да будеш светац!” (МО, 104). Видевши како шићарције добро живе од конферисања и нерада, немирна савест Станишина двојника каже: „Кашика није празна, многима јест, моја није, али душа, душа је моја празна, нема чиме да се храни, храна јој је туга и сумња, *оскоруша* која купи уста и суши мозак”. (МО, 79; подвукао Б. П.) „Преварени смо сви. Преварен је и онај који мисли да је награђен” (МО, 79). Иако Станиша тера од себе та „сатанска” критизерства, он им не може умаћи. У стварности не може да препозна ни крајичке оних идеала за које су његови другови несебично гинули, а он сам једва извукао живе главе. Стога се – кад тежи усхићењу – враћа затеченој лепоти пејзажа, прошлости свога детињства, чарима завицајног Липова.

Други критички слој романа долази – како се Станиши чини – од остатка буржоаске интелигенције. Репрезентативан је тип критичке мисли старог професора који у музеју, пред својим студентима, безмало обожава *прошло*, брани религију и метафизику, слави Бога! Боље се, каже „злуради” професор, клањати ономе „што је апстрактно и метафизичко. Бог је увек мање опасан од каквог *диктатор*а и самодршца. (...) Народима ретко управљају мудраци, лудаци много више, а просечни највише. Али – знате – онај који управља, док управља, мудар је, што има чвршћу руку и тежу батину, тим је мудрији, а кад таква делија прође, онда дође *историја* и каже: „Он је био луд”. (...) *Историја* мери једнаким аршином све њих, били они цареви, краљеви или како се год звали”. (МО, 129)

Ово уважавање богова, а понижавање диктатора Станиша је доживљавао као непријатељско брбљање поражених снага буржоазија, које су увек давале предност прошлом над будућим. Зна се и зашто: стечене привилегије у прошлости ваља очувати и у будућности. Међутим, иако је Станиша, комунистички верник, одбацивао својим свесним бићем професорове „реакционарне предрасуде”, остајао је у примислима његовог другој ЈА горак укус сумњи, односно – дивљи „мирис оскоруша”! Јер има неке непријатне истине у слову о диктатору и неслободи његовог самодржничког режима! Утолико горе по чистоту Станишиног партијског лика! Али још горе по творца ових разложних сумњи, по романсијера Душана Ђуровића, који се дрзнуо да 1972. године објављује индиректна „опањкавања” доживотних самодржаца, још за живота „највећег

сина наших народа и народности”, Јосипа Броза Тита!* Разуме се, хитро су деловали „заштитници имена и дела” нашег владара, па уништили „богохулни” роман, да не би непожељним асоцијацијама „тровао” програмирану свест грађана запућених ка срећној будућности! Заборавили су само ауторов примерак романа, из којег писац ових редова покушава да протумачи и саопшти бар делиће тог многозначног дела.

Управо онај позитивни (професорски) излет у с т о р и ј у, узроковао је већ виђену „историјску” одмазду службеника „министарства истине”, лица задужених за превентивну хигијену текућих чињеница и с т о р и ј е.

Тако је Душан Ђуровић још једном осетио дивљи „мирис оскоруша”. Његов је роман постао трећи беочуг у ланцу „опасних”, осуђених „јеретичких прича”. Педесетих година усудио се (најпре) Бранко Поповић да прошапуће једну „Јеретичку причу”. Полицијски интонирану књижевну критику саопштио је не конгресу жена свеопшти господар државе и божански надзорник људских душа, лично друг Тито! Неколико година касније (1954) Ђилас је продужио јеретично причање „Анатомијом једног морала”, па наставио студиознијом критиком друштвених деформација у књизи „*Нова класа*”. После те „провокације” слобода критичког мишљења третира се као криминални акт који подрива темеље социјалистичког друштва. Критику сличних књижевних творевина преузима полиција и судство. Због превелике слободе мишљења Ђилас је премало проживео на слободи. Девет година је био утамничен! Тако се „здрво друштво” штитило од инфекција слободног критичког мишљења. Душан Ђуровић је, чинило се, поштеђен. Страдао је само његов роман. Али је тиме нарушен пишчев стваралачки мир, ограничена творачка слобода.

Роман *Мирис оскоруша* претежно слика пишчеву савременост. Тек у споредним токовима приповедања пореди прошло и савремено. Иако узгредно промишља историју, овај роман постаје жртва историјске климе назване *једномљем*, и биће један од примера озлеђених тачака у историји наше књижевне уметности.

Гледано кроз трагичну судбину протагонисте романа Станише Грујића, једна је од кључних идеја романа – сазнање да човек који преживи турско време револуционарног раскида са наслеђем, остаје или морално поражени послушник или трајни психички инвалид. *Рез* између наслеђеног и новог, позлеђује обе стране. Тешко се опстаје у п р о ц е п у између прошлости и будућности. *Инерција* бившег успорава успостављање и пожељних друштвених иновација. *А агресивности* недовољно утемељених *новина* узрокује више посртања неголи напредовања.

* Ово излагање могло би се звати – према народној причици – „У Цара Тројана козје уши”. Јер то што је „уништени” роман *Мирис оскоруша* сада „проговорито” кроз ова наша тумачења, има значење „зовине свирале” из приче о Цару Тројану. Упркос диктаторовој забрани, роман је, накнадно „проговорито”!

У времену званичног оптимизма и сигурне упућености ка „светлој будућности”, Душан Ђуровић је писао *јесимистички* роман. Настао после студентских побуна 1968. године и оживљавања националистичких сепаратизама, Ђуровићев роман даје *видовићу* узрочну слику каснијих брзих раскола и посртања наше државе и њених људи. Ево неких сетних, али провокативних и, данас, актуализованих запажања о држави:

„Држави је циљ, дакле, истинска слобода сваког грађанина, а не само оног на власти” (МО, 254).

„Што држава духове мање надзире, то боље и за грађане и за државу” (МО, 255).

„Причали су како су неки сувише окупирани својом влашћу и да очувају партију, а државу пустили нека иде у пашу. Зато човек мора бити забринут шта ће бити с нама једнога дана”. (МО, 260).

„Сви волимо ову земљу, ... али ако некима кажеш да је волиш друкчије него они, пропао си и издајник си”. (МО, 260).

Ђуровић је осетио да у земљи мале демократије и великог сиромаштва најunosнији је посао бити на власти и око власти! А плима власти узрокује осеку морала. Међутим, и на универзалном плану, морал је на низбрдици. Што техника више напредује, то моралне норме више назадују, запажају актери Ђуровићевог романа.

Није ишчезао мит прошлог, а ми већ митологизујемо садашњост и будућност. „Други народи славе победе, а ми поразе”, Косово и Сутјеску. (МО, 280). (Данашњем читаоцу може изгледати сасвим разложно и – за писца – безопасно поредити Косово и Сутјеску. Није било тако у време настајања романа. Сматрало се да само реакционари могу на исти начин митологизовати, јунаке Косова и Сутјеске. Није се смело ни у алузији говорити да је Сутјеска још један наш *јораз*. А Косово могу уздизати – мислило се тада – само још заблудели великосрпски националисти! Сутјеска је постала *нови мит* револуционара, а то је знак победе, а не пораза!)

Залихе критичких просуђивања романсијер захвата са два извора. Из болесне половине Станишине свести узима поредбене слике ратних идеала са њиховим поратним (изневереним) реализацијама. Гласови критичарске интелигенције друго су извориште „јеретичких мисли”. Поред професорових лекција из историје у музеју, Станиша ће са једнаким отпором примати „реакционарне” кафанске говоранице уметника – о слободи, уметности, лепоти. У кафану, коју уметници зову „Књижевна република” (иако јој је право име приземније – „Цврчак”), увешће га његова грациозна супруга Зага. Раскомоћени уметници, подгрејани пићем, гласно преуређују свет, уједињују Европу, доносе сло-

бодарске уставе; производима лепоте и маште преудешавају несавршену збиљу. У вербалним надметањима учествују сликари и глумци, песници, романсијери и критичари. Кафана постаје неконтролисана сцене и анархоидне мисли. На тој комичној сцени наступају романсијер Жар и његов књижевни критичар Фран. Први казује сажетак искошене слике (романсираних) људских противречности. Критичар (у шест тачака) дефинише романсијеров програм. Иако казан на иронијској сцени кафане, тај се програм делимице слаже са имплицитном поетиком романа *Мирис оскоруша*. Критичар Фран предлаже да романсијер „унесе и разради” у роману следеће:

- „1. – живот је ограничен, а уметност бескрајна;
2. – права литература је увек била критика, а не кађење онима који владају;
3. – правда често мења своје хаљине: зависи ко је облачи и свлачи;
4. – шта је истина – нико не може рећи, јер је нико никад није видео, а зна се да је она страшна као смрт;
5. – слобода је оно што и истина; живи само у сновима сањалица и будала;
6. – шта је лепота још нико није тачно објаснио, о њој се бунца исто тако као о правди, о истини и слободи!”

И Ђуровићев роман истиче суровости и ограничености *живописа*, а уздиже моћи и трајности *уметничких* вредности. Онима који сурово и себично управљају државом и људима, најпре ће судити критички усмерена књижевна уметност. Литература је вредна у мери којом може својом лепотом наслутити праведност, истинитост и слободу. Освајању тих вредности усмерен је Ђуровићев роман *Мирис оскоруша*.

Место и време романа нису прецизно дати, али се наслућују. Станишино завичајно Липово наличи пишчевом завичају у долини реке Зете, а јунаково место боравка, налик је Сарајеву са околином, где је, у времену писања романа, романсијер Ђуровић живео. Средишно време радње романа – изостављајући ретроспекције из јунакове младости и ратовања – највише подсећа на крај педесетих година.

Али чињеница да романсијер не фиксира ни простор ни време радње, знак је усмерености ка проширеном хронотопу и ка општијим смисаоним захватима, ка универзализацији основне поруке романа.

Пошто је главни јунак Станиша Грујић релативно усамљена личност, невелик је и број других рељефније датих ликова. Следећи једно Форстерово теоријско двојење ликова на „обле” и „плоснате”, тј. на оне рељефније и потпуније представљене и оне тек узгредно скициране, могло би се рећи да је *Мирис оскоруша* роман са једним доминантним ликом. Рељефно су сликане само две Станишине супруге: Марица и Зага. Прва (Марица) је оличење честите патријархалне домаћице и верне супруге; те стога, кад нааслужено губи мужа, губи смисао живљења и завршава самоубиством. Друга (Зага) је тип „сунцокрета”,

окреће се сваком виђенијем мушкарцу. Свима бива неверна не би ли заситила своје незајажљиве сексуалне прохтеве. Заводи Станишу физичком лепотом и засењује вишковима градске културе и темељнијим образовањем.

Уз доминантни Станишин лик представљен је – најчешће у судару са њим – колективни л и к револуцијом потрешеног друштва. Станиша је наивни верник револуције, која – на Станишино запрепашћење – никако да се приближи прокламованим идеалима. Други следбеници револуције претежно су „сунцокрети”, „линијаши”, који више речима неголи делом обезбеђују привилеговано место у новој власти. Довољно је конференцијашењем прикривати сопствени нерад. Обредним изјавама оданости Партији и њеној власти заштићују се како нерадници тако и морални неваљалци и криминалне сподобе. Разуме се, наивни идеалисти какав је био и Станиша Грујић, спотичу се и страдају на неостваривим стазама ка обећаној, „светлој будућности”.

Душан Ђуровић је заједно са главним јунаком идеализовао природне лепоте. Исписао је бројне странице изврсне лирске прозе кад је следио Станишина присећања чари завичајног Липова или кад је изводио свог јунака у недирнуте шуме Бакије.

Ђуровић вешто води причу и веома успешно анализује психолошке недоумице својих јунака. Језик романа је леп и функционалан.

Романом *Мирис оскоруша* Ђуровић је дао значајан допринос критичком сагледавању нашег времена, али и вредан допринос уметности нашег романа.

Branko Popović

THE SMELL OF SORB-APPLES BY DUŠAN ĐUROVIĆ

Summary

Đurović's novel *The Smell of Sorb-Apples* has been memorised because, having given the critical „history” of our post war social misunderstandings, and in that scope also the critique of the revolutionary metamorphosis of the society, it was destroyed by the communist regime which felt to be directly affected by that critique.

In the focus of the novel there is a former partisan Staniša Grujić, uncalmed believer of the revolution and „blind” believer of its proclaimed ideals on equality, justice and freedom of classless society. He left his villager's family in order to, untrained, work in the city. Since the adjustable party cadre conciliate with imperfect condition of social justice only in order to stay in power and in grace of powerful party bureaucracy, Staniša increasingly alienates from them and experiences psychical troubles. He marries an infidel „bourgeois” beauty, tearing that way the only healthy link – with his family. Having convinced himself in imperfection of the regime he belongs to and in infidelity of his new wife, he escapes to his native place, but having not found his family there (wife committed a suicide), he suffers himself.

The novel presents three relief characters, as well as a powerful picture of bureaucratized party power, completely alienated from the ideals with which (by revolution) it took the power. The writer gives a successful psychological analyses of wavers of main character, leads well the action in the novel, with the language which is appropriate and convincing. Lyrical pictures of nature are extraordinary. The novel, by the totality of its meaning, gives a valuable contribution also to our critical prose and to the art of contemporary novel.